

DE INVLOED VAN DE DOCTRINE OP DE WETGEVING

door

J.M. POLAK

Raadsheer in de Raad van State van Nederland

Stelling 1

De rechtswetenschap heeft verschillende taken. Eén daarvan is de „begeleiding” van de wetgeving. Deze taak krijgt te weinig aandacht.

In zijn bekende en terecht veel geciteerde rede „Hulp voor de Wetgever”, uitgesproken als voorzitter van de Nederlandse Juristen-Vereniging op 18 juni 1976 (zie *N.J.*, 1976, p. 909 e.v.) stelt C.H.F. Polak dat wij, juristen, er goed aan doen bezwaren tegen wetsontwerpen tijdig, dus uiterlijk voor de openbare behandeling in de Tweede Kamer, kenbaar te maken. Maar daar komt het niet van. „Vele juristen plegen wetsvoorstellen eerst te bestuderen als ze wetskracht hebben gekregen en voor de praktijk van belang worden, maar dan is het voor wijziging te laat”. Een klacht die meer is geuit. N.J.P. Giltay Veth signaleerde in 1970 de geringe inbreng van de juristen van de praktijk. „Toch zou ons nieuwe recht van beter gehalte zijn, indien meer in de rechtspraktijk of elders werkzame juristen gewend zouden zijn het recht in wording op de voet te volgen en in voorkomend geval naar de pen te grijpen voor constructieve of mijnentwege destructieve kritiek” (*N.J.*, 1970, p. 322).

Ik heb op het betoog van Giltay Veth in dezelfde jaargang van het Nederlands Juristenblad (p. 1043) het nodige afgedongen. Ik meende — en meen nog steeds — dat de belangstelling voor wetsontwerpen van buitenaf groter is dan gesuggereerd „maar dan moeten ook worden medegeteld en gewogen de adressen van organisaties waaraan die praktijkjuristen medewerken, de hearings die in toenemende mate worden gehouden — ook daar zien we die praktijkjuristen verschijnen — en nog andere methoden dan publikaties in tijdschriften waardoor invloed kan worden uitgeoefend”. In de toelichting op stelling 4 geef ik daarvan voorbeelden.

Die rechtswetenschappelijke begeleiding is overigens wel hard nodig want in de Tweede Kamer is de invloed van de juristen in de loop der jaren sterk verminderd. Dit is nog een bevestigd door het onderzoek van J. Th. J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden* (diss. Leiden, 1983). Niet alleen is het aantal juristen teruggelopen, maar ook de juridische vakkennis heeft aan politiek prestige ingeboet.

Stelling 2

Deze begeleiding in positieve, opbouwende zin behoeft niet uit te sluiten een negatieve, louter kritische.

In het hiervoor opgenomen citaat van Giltay Veth was sprake van destructieve kritiek. Die moet ook mogelijk zijn. Een wetsontwerp moet fundamenteel bestreden kunnen worden. Het kan zijn dat de criticus er geen goed woord voor over heeft en daarom ook van mening is dat alleen bestrijding past en niet, subsidiair, ook tekstkritiek met voorstellen tot verbetering.

Geen loutere dienstbaarheid derhalve. Ik stel dit nog eens uitdrukkelijk want misverstanden zijn gauw geboren. Dat is mij in 1979 gebleken. Ik had toen in mijn preadvies over wetgeving voor de Nederlandse Juristen-Vereniging de vraag opgeworpen of het niet een aantrekkelijk project voor rechtshistorici zou zijn om een systematisch onderzoek te doen naar verouderde voorschriften. „Het zou, dunkt mij, de moeite lonen in kaart te brengen welke wetten en besluiten van vóór 1900 nog gelden — en ook nog praktische toepassing vinden”.

Die opmerking is de rechtshistoricus G.C.J.J. van den Bergh in het verkeerde keelgat geschoten. „Dat voorstel gaf mij vreemde associaties... De rechtshistoricus als kenner van het verleden is bij uitstek geschikt om te worden omgeschoold tot bedieningsvakman van de vergeetmachine. Als een door een door „brave jurist” als Polak met zo’n voorstel komt, is 1984 inderdaad niet ver meer” (*N.J.*, 1979, p. 541).

Stelling 3

De wetenschap geeft niet alleen de taak voorliggende wetsontwerpen

te begeleiden, zij moet ook signaleren wanneer ingrijpen door de wetgever gewenst is. Omdat en in zoverre rechters de problemen die zij in hun werk tegenkomen, niet signaleren en doorgeven aan de wetgever, dient de wetenschap dat verzuim te herstellen(1).

Kan men twijfelen aan de belangstelling van de rechtsgeleerdheid voor wetsontwerpen, kritiek op de bestaande wetgeving is er genoeg. Meestal is die onbestemd. Het betoog is gericht op de uitlegging van wetsbepalingen en bevat dan tevens directe of indirecte kritiek op inhoud of formulering van die bepalingen. Het kan echter ook zijn dat het betoog primair bedoeld is als een onderzoek naar de aanvaardbaarheid van een deel van onze wetgeving. Dat is het geval met de preadviezen van de Nederlandse Juristen-Vereniging. Met de antwoorden op de vraagpunten beïnvloeden zij de wetgeving. Soms is dat zelfs duidelijk aantoonbaar, zoals in het geval van de preadviezen van C.J. van Zeben en W. Heuff over Inkomens- en vermogensbeheer van bejaarden, uitgebracht in 1974. De bepalingen betreffende de onderbewindstelling ter bescherming van meerderjarigen, ingevoegd als negentiende titel in boek 1 B.W. en in werking getreden op 1 september 1982 zijn daarop terug te voeren.

Ook rechterlijke uitspraken kunnen de wetgever stimuleren. In zijn onderzoek van 468 wetsontwerpen, ingediend in de periode augustus 1976 tot september 1980, komt J.H. van den Heuvel, *Wetgeving belicht* (1982) tot de conclusie dat in 4,9% van de gevallen sprake was van indiening van een ontwerp als reactie op rechterlijke uitspraken. Het departement van Justitie, wetgevingsdepartement bij uitstek, verwees in ruim 15% van de door dat departement in de onderzoeksperiode ingediende ontwerpen naar de rechter als een factor die ten grondslag lag aan de totstandkoming van het ontwerp. De verwijzing kan algemeen zijn (de rechtspraak), mogelijk is ook dat een bepaalde uitspraak (meestal van de Hoge Raad) wordt genoemd en de aanleiding voor ingrijpen vormt. Bijna steeds is de rechtswetenschap daarbij intermediair. Zij signaleert de door de rechter vastgestelde onvolkomenheid van de wetgeving en dringt op wettelijk ingrijpen aan.

(1) Mijn stellingen houden geen rekening met de algemene, niet op concrete wetsontwerpen gerichte, bijdragen van de doctrine over algemene problemen van wetgeving. In het Belgische rapport gebeurt dat wel. In de discussie zijn die algemene gezichtspunten — o.a. de normenvloed en de deregulering — ook aan de orde gekomen.

Er is meermalen bepleit dat de rechter zelf initiatief ontplooit. De eerste mogelijkheid is dat hij in zijn uitspraak met zoveel woorden op de onvolkomenheid wijst, eventueel met de toevoeging dat de wetgever moet ingrijpen. Van die mogelijkheid wordt zo nu en dan gebruik gemaakt.

Effektiever zou zijn dat de rechterlijke colleges rechtstreeks de Regering adviseren. Zij zijn daartoe bevoegd, maar maken daarvan bijna nooit gebruik. Ook heeft de afspraak van het departement van Justitie met de Vereniging voor rechtspraak om wettelijke gebreken aan te melden, niets opgeleverd. De tussenkomst van de rechtswetenschap blijft nodig.

Stelling 4

Het verdient aanbeveling deskundigen en belanghebbenden in een vroegtijdig stadium bij de voorbereiding van wetsontwerpen te betrekken. Aan de „inspraak” moeten voor beide categorieën verschillende voorwaarden en eisen worden gesteld.

In de toelichting op stelling 1 merkte ik op dat juristen op verschillende manieren kunnen worden ingeschakeld in het proces van wetgeving en liet ik al blijken dat de situatie niet zo onbevredigend is als wel eens wordt gesuggereerd. Over die vormen van inschakeling het volgende.

In de eerste plaats verdienen vermelding de commissies die wetgeving moeten voorbereiden. Een enkele maal is de commissie permanent, zoals de staatscommissie voor de burgerlijke wetgeving en de commissie-Duk voor de partiële herziening strafvordering. De staatscommissie is gesplitst in subcommissies. Over de subcommissie burgerlijke rechtsvordering, voorgezeten door W.L. Haardt, schreef laatstelijk A.A.L. Minkenhof in de aan Haardt aangeboden bundel.

Meestal worden *ad hoc* commissies ingesteld. De meeste vooraanstaande juristen hebben wel eens of meermalen in dergelijke commissies zitting gehad. Zijn zij voorzitter dan wordt de commissie zelfs naar hen genoemd. Zo staan met elkaar in verbinding — de opsomming is willekeurig — Bloembergen, dertiende penning; Cals-Donner, Grondwet; Houwing, voorrechten; A. Mulder, administratieve afdoening van strafzaken; Stein, huurkoop onroerend goed; Ver-

vennootschapsrecht; G.J. Wiarda, administratieve rechtspraak; J. Wiarda, kinderrecht; C.J. van Zeben, herziening rechterlijke organisatie.

Ministers maken gebruik van de diensten van commissies van deskundigen. Zij kunnen zich ook van individuele steun voorzien. Is het onderwerp belangrijk genoeg dan kunnen die personen als Regeringscommissaris worden benoemd. In de voorbereiding van het nieuwe B.W. zijn op die manier achtereenvolgens ingeschakeld J. Drion, G.E. Langemeijer, J.H. Beekhuis, K. Wiersma, H. Schadee en W. Sniijders. Andere Regeringscommissarissen waren en zijn D. Simons (herziening Grondwet), J.M. Polak (nieuwe Politiewet), H.D. Tjeenk Willink (reorganisatie Rijksdienst) en M. Scheltema (algemene bepalingen bestuursrecht).

Bij de namen van Regeringscommissarissen nieuw B.W. mist men die van E.M. Meijers. Hij heeft als tijdelijk Raadadviseur de Minister van Justitie in de Tweede Kamer bijgestaan. Ook andere vormen van medewerking zijn mogelijk. Zo heeft P. Sanders aan de nieuwe regeling van de arbitrage medewerking verleend.

Vaak worden de resultaten van dit commissoriale en individuele werk in voorontwerpen vastgelegd en ter discussie gesteld. Die discussie kan tot bepaalde groepen en personen beperkt blijven. Mogelijk is ook dat het voorontwerp algemeen verkrijgbaar wordt gesteld zodat iedereen aan de discussie kan deelnemen. Duidelijke regels of vaste praktijken wanneer het een of het ander moet plaats vinden, zijn er niet. Gelet op de Wet openbaarheid van bestuur is enige duidelijkheid wel gewenst. Kort geleden heeft de Minister van Justitie in het kader van de behandeling van zijn begroting enige opheldering gegeven. Ik citeer uit de nota n.a.v. het verslag (nr. 35 punt 24): „Onder ‘voorontwerp van wet’ pleegt te worden verstaan een concept voor een wetsontwerp, dat met het oog op het verkrijgen van commentaar daarop naar buiten wordt gebracht. Dit impliceert steeds een vorm van actieve openbaarmaking. Daarbij kan, bijvoorbeeld omdat het onderwerp een brede kring van belanghebbenden raakt, worden besloten tot openbaarmaking door het doen vervaardigen van een algemeen verkrijgbare uitgave van het voorontwerp. Het komt ook voor dat een voorontwerp vanwege het betrokken departement gericht wordt toegezonden aan organen, instanties en personen die geacht kunnen worden daarvoor in het bijzonder belangstelling te hebben. In een dergelijk geval zal het, mede gelet op artikel 1 van

de Wet openbaarheid van bestuur, op verzoek ook aan anderen ter beschikking worden gesteld. Dit laatste is dan een vorm van passieve openbaarmaking”.

Voorontwerpen kunnen ook door departementale ambtenaren worden opgesteld om daarna aan inspraak te worden onderworpen alvorens bij de Tweede Kamer te worden ingediend. De rechtsgeleerde wetenschap krijgt ook dan de kans zich over wetsontwerpen in een vroegtijdig stadium uit te spreken. Ik denk dan in de eerste plaats aan de georganiseerde inbreng. Immers in de vaste colleges van advies (zie art. 79 van de Grondwet) die speciaal voor deze inspraak zijn bedoeld, spelen juristen een belangrijke rol. Enkele jaren geleden is dat nog eens aangetoond. Uit een onderzoek dat de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in 1976 heeft laten uitvoeren, is gebleken dat van de 368 externe adviesorganen 21% van de leden, inclusief voorzitter en secretaris, de juridische opleiding heeft genoten. Gaat men de lijst van namen na dan komt men vele bekende tegen.

Een enkele maal wordt gemopperd over het tijdstip van inschakeling. In *N.J.*, 1983, p. 585 is opgenomen het antwoord op een kamervraag over de raadpleging van de Staatscommissie voor het Internationaal Privaatrecht inzake de codificatie van het internationaal privaatrecht. Het voorontwerp blijkt ter departemente te zijn opgesteld zonder dat daaraan is voorafgegaan de vraag aan de Staatscommissie of tot codificatie zou moeten worden overgegaan. „Het is — zo zegt Minister Korthals Altes — in beginsel zaak van de Regering te bepalen op welk moment en op welke wijze zij voornemens op het gebied van de wetgeving aan advieslichamen en organisaties van belanghebbenden wil voorleggen. De *in casu* gevolgde procedure belemmert de staatscommissie niet, zich in volle vrijheid uit te spreken over de wenselijkheid en de aanpak van de codificatiewerkzaamheden”.

In het antwoord is sprake van organisaties van belanghebbenden. Daartoe behoren voor wat de wetgeving van Justitie betreft o.a. de Vereniging voor Rechtspraak, de Nederlandse Orde van Advocaten en de Koninklijke Notariële Broederschap. De advisering van deze organisaties ligt op de grens van deskundigheid en belang. Gaat het om de afschaffing van de prokureursbijstand in procedures van echtscheiding of het terugbrengen van de leeftijdsgrens voor notarissen van 70 tot 65 dan zullen de betreffende organisaties vooral als

belanghebbenden worden gezien. Hun advisering zal daardoor gekleurd zijn en anders wegen dan die van louter deskundigen.

In het proces van wetgeving komen belanghebbenden ook later nog aan hun trek. Bij belangrijke wetsontwerpen plegen de vaste commissies van de Tweede Kamer om schriftelijk commentaar te verzoeken (door oproepen in de Nederlandse Staatscourant). Ook worden wel hearings gehouden. In elk geval is er alle aanleiding tussen de inspraak van deskundigen en belanghebbenden te onderscheiden. Speciaal voor de tweede categorie bestaat behoefte aan spelregels; zie W.J. van Eijkern, preadvies Nederlandse Juristenvereniging 1967 over het horen van belanghebbenden bij de totstandkoming van algemene regelingen bij wet, algemene maatregel van bestuur of ministeriële beschikking.

Het nut van het opstellen en publiceren van voorontwerpen is ook hierin gelegen dat het de rechtswetenschap de gelegenheid biedt tijdig commentaar te leveren. Is het onderwerp belangrijk en roept het emoties op dan komen deze reacties ongetwijfeld. Het in 1981 gepubliceerde voorontwerp van een wet gelijke behandeling is in dit opzicht een absolute topper (zie o.a. Bergamin, R.J.B., *N.J.*, 1983, p. 529 e.v.), al komen de meeste reacties niet van wetenschappelijke zijden.

Meestal moet het commentaar wel uitdrukkelijk worden gevraagd. Het zijn vooral de redakties van de juridische tijdschriften die daarvoor moeten zorgen. Een goed voorbeeld is het voorontwerp over de rechtstoestand van het slachtoffer in het strafproces, opgesteld door de Benelux Studiecommissie in 1977. Om de discussie te bevorderen heeft de redactie van het Nederlands Juristenblad mr. N.J. Polak uitgenodigd aan dit voorontwerp een bespreking te wijden. Dat juist deze auteur is gevraagd, wordt hierdoor verklaard dat Polak al eerder op verbetering van de positie van de beledigde partij in het strafproces had aangedrongen, o.a. in het Tijdschrift voor Strafrecht van 1957 waarin hij zelfs een ontwerp voor een regeling had opgenomen. Met begrijpelijke algemene instemming — het artikel draagt als titel: *De „beledigde partij” in ere hersteld* — werpt hij een aantal concrete vragen op (*N.J.*, 1980, p. 21 e.v.).

Voorontwerpen bieden de mogelijkheid tijdig inspraak van deskundigen en belanghebbenden te verkrijgen. Dit voordeel kan ook bereikt worden door aan (voor) ontwerpen voorafgaande nota's. Er kunnen redenen zijn om niet dadelijk de voornemens te concretiseren

in artikelen maar eerst de meningen te peilen. Die nota's kunnen in verschillende vormen worden gepresenteerd. Aan de indiening van voorontwerpen voor de boeken van het nieuwe B. W. is voorafgegaan een nota met vraagpunten. Bij de beoogde herziening van de Politiewet is een zelfde procédé gevolgd. Ook een andere aanpak is mogelijk, zoals blijkt uit de notitie van Staatssecretaris Van Zeil over een mogelijke nieuwe opzet van de Winkelsluitingswet (zie *Ned. Staatscourant*, 11 november 1983, nr. 220).

Stelling 5

Het verdient onder omstandigheden aanbeveling de wetgever vóór te zijn door „in eigen beheer” zgn. voorontwerpen samen te stellen.

We hebben gezien dat wetsontwerpen nogal eens worden voorbereid door commissies die rapporteren en in het rapport een voorontwerp opnemen. Die commissies zijn dan ingesteld door Regering of Minister(s). Op deze voorontwerpen heeft de hierboven vermelde uitlating van de Minister van Justitie betrekking.

Ook van andere zijden kunnen voorontwerpen worden samengesteld en openbaar gemaakt. Men denke in de eerste plaats aan de reeds genoemde vaste colleges van advies. Zij kunnen behalve gevraagd, ook ongevraagd advies uitbrengen over de wetgeving. Om het advies kracht bij te zetten en de bedoelingen zo duidelijk mogelijk onder woorden te brengen, zullen zij nog al eens teksten voor artikelen bijleveren.

Voorontwerpen kunnen ook van particuliere zijde komen. Zo heeft de Vereniging voor Administratief Recht meermalen bewezen dat zij de wetgevende deskundigheid in huis heeft door in rapporten voorontwerpen op te nemen (o.a. de commissie-Belinfante over de ombudsman en de commissie-Van Maarseveen over de algemene bepalingen van administratief recht). De groeiende belangstelling voor de wetgeving, inclusief de ambachtelijke kant, brengt academische docenten en studenten tot werkstukken die voorontwerpen inhouden. Enkele jaren geleden stimuleerde M. Scheltema zijn studenten een voorstel voor een nieuwe organisatie van de administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen te ontwerpen en uit te werken (zie *Ars Aequi*, 1980, p. 545 e.v.). In *N.J.*, 1983, p. 749 e.v. schrijft G.R.

Rutgers over het door een groep Groningse juridische studenten ontworpen echtscheidingsprocesrecht.

Naast deze collectieve werkstukken staan individuele. In 1957 ontwierp N.J. Polak, zoals gezegd, een nieuwe regeling van de beledigde partij. W.G. de Vries versterkte zijn betoog in *W.P.N.R.* 5661 over de positie van de langstlevende echtgenoot door dit in wetsartikelen te concretiseren en samen te vatten. Een andere positieve bijdrage uit de notariële wereld leverde J.B.M. Huijbers met zijn uitwerking van een regeling van de wettelijke algehele huwelijksgemeenschap (*W.P.N.R.*, 5461).

Stelling 6

Het bij de voorbereiding van wetsontwerpen doen van onderzoek naar de meningen van burgers kan, gelet op de daaraan verbonden moeilijkheden, maar in beperkte mate soulaas bieden.

In dit rapport en in deze stellingen gaat het over de betekenis en invloed van de rechtswetenschap in het proces van wet- en regelgeving. Maar ook andere wetenschappen kunnen een rol spelen. In de rede die ik op 27 mei 1978 tijdens de plenaire vergadering van het congres van de Vlaamse Juristenvereniging mocht houden („Verwetenschappelijking van de rechtspraktijk”, *R.W.*, 1977-1978, 2749-2756) heb ik daarvan voorbeelden gegeven: een onderzoek van het Nijmeegse Instituut voor Toegepaste Sociologie over de rechtspositie van minderjarigen en een onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Departement van Justitie, neergelegd in een rapport „Meningen van de bevolking over de verdeling van nalatenschappen onder het abintestaat erfrecht”.

Onderzoeken als deze zijn kostbaar. Is dit, zeker in de huidige tijd, al een bezwaar om in ruime mate van dit middel gebruik te maken, daar komt nog bij dat de resultaten maar een bescheiden bijdrage tot de wetgeving kunnen leveren. Die resultaten zijn immers heel algemeen en laten nog veel speelruimte. De wetgeving is er juist om die speelruimte op te vullen.

Dat neemt niet weg dat ondersteuning van rechtsgeleerde beschouwingen door enquêtes zinvol kan zijn. Binnen het notariaat wordt van dit middel nog al eens gebruik gemaakt. Ik wijs op de enquête

over de agrarische bedrijfsopvolging in 1961 gehouden (zie *W.P.N.R.*, 4667), over het wettelijk deelgenootschap (proefschrift G. van der Burght, 1973) en over de relatievormen buiten huwelijk (preadviezen Henriquez en Moltmaker, 1977).

Stelling 7

Mutatis mutandis heeft ook onderzoek naar de effecten van wetgeving, teneinde daaraan gegevens voor nieuwe wetgeving te ontleen, maar beperkte betekenis.

Het bekendste voorbeeld van de evaluatie van wetgeving is die van de Wet universitaire bestuurs hervorming, neergelegd in het rapport „Gewubd en gewogen”. In het Nederlands Juristenblad (*N.J.*, 1981, p. 1001 e.v.) heeft de schrijver Kees Tetteroo deze evaluatie vergeleken met die van de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne en de Wet openbaarheid van bestuur. (Zie ook Elsbeth Polak, „Evalueren van wetten: een dure term en een kostbare grap”, *Ars Aequi*, 1981, p. 299 e.v.).

Ook dit onderzoek zal maar in beperkte mate toegepast kunnen worden. Maar ook hier is het betere de vijand van het goede. Als dan al niet een volledig opgetuigd interdisciplinair en wetenschappelijk verantwoord onderzoek mogelijk is, blijft eenvoudige rapportage over de resultaten van wettelijke regelingen wenselijk. In een aantal wetten wordt een dergelijk verslag voorgeschreven (Prijzenwet, Wet economische mededinging, Wet schadefonds geweldsmisdrijven).

Betrekkelijk nieuw is een variant van de wetsevaluatie: de rechtseffect rapportage. Bij de presentatie van wetsontwerpen moet worden aangegeven welke lasten en kosten worden verwacht, met name voor wat betreft de werkdruk van het justitie-apparaat. Hoe moeilijk dit voorspellen is, toont de voorbereiding van de reeds genoemde Wet onderbewindstelling ter bescherming van meerderjarigen aan. De grote stroom verzoeken die werd verwacht, is niet gekomen.

Stelling 8

Het verdient aanbeveling bij — opbouwende — kritiek op wetsontwerpen eigen teksten tegenover de aangevochten teksten te stellen

In de toelichting bij stelling 5 is er op gewezen dat voorstellen voor nieuwe of te wijzigen wetgeving aan overtuigingskracht winnen door bijvoeging van artikelen. *A fortiori* geldt dit als het ontwerp er al is en gepoogd wordt daarin verandering te krijgen.

Stelling 9

Het is in het algemeen niet juist het succes van kritiek als onder 8 bedoeld af te meten naar de vraag of de aanbevolen tekst al dan niet integraal is overgenomen. Ook wijzigingen in andere zin kunnen doorgaans als positieve resultaten van de kritiek worden geboekt.

Om verschillende redenen kan de kans dat de tegen-tekst integraal wordt overgenomen, gering zijn. Redigeren is niet ieders werk en vereist in elk geval een ambachtelijke deskundigheid. De tekst moet passen in het geheel en wie kan dat beter beoordelen dan de ontwerpers. Om deze redenen wenden kamerleden die amendementen willen indienen, zich dan ook terecht tot de ambtenaren die het ontwerp hebben samengesteld. Enige afwijking van de tegen-tekst is ook daarom verklaarbaar omdat ontwerpers daarmee te kennen kunnen geven dat zij toch net even iets beter redigeren dan hun critici. Een psychologische overweging die verklaart dat kritiek nog al eens beperkt wordt tot het aanvoeren van bezwaren tegen de tekst. De eer van het ontwerpen van een nieuwe tekst kan dan aan de oorspronkelijke ontwerpers worden gelaten.

In elk geval haalt kritiek uit.